

KŘESŤANSKÁ RUSI A PERESTROJKA

Ulrich Kuh

Od 4. do 13. června 1988 slavila ruská pravoslavná církev v Moskvě a Zagorsku za účasti četných zástupců církví z celého světa a za značné podpory státu tisící výročí christianizace Kyjevské Rusi. Ve dnech 14. a 16. června pokračovaly oslavy v Kyjevě, Vladimíru a Leningradě. Při velkoryse založené oslavě tisíciletí křtu Rusi nešlo jen o pohled zpět na dějiny ruského křesťanství; zvláštní váhu měla otázka místa a šancí ruské pravoslavné církve v procesu hospodářské a společenské přestavby, podněcená šéfem strany Gorbačovem a diskutovaná na stranické konferenci.

"Zřídka se nějaké jubileum oslavuje tak široce a všestranně, jako tisíciletí křtu Rusi. Bez přecenování můžeme říci, že se našeho svátku účastní celý křesťanský svět," prohlásil kyjevský metropolita Filaret ve svém referátu na synodu ruské církve v Zagorsku, který byl součástí miléniových slavností. Vskutku - ať už při zahajovacím či závěrečném zasedání synodu, či při slavnostním aktu ve Velkém divadle, nebo při bohoslužbě v neděli 12. června na pozemku Danilovského kláštera, vždy se nabízel též pestrý obraz: pravoslavní hodnostáři z různých církví, od Bulbarska až po Japonsko, a spolu s nimi biskupové starých východních církví, katolické kardinályové a biskupové, anglikáni, starokatolíci a luteráni. Generální tajemník Světové rady církví vyhověl pozvání moskevského patriarchátu stejně jako předseda Světového svazu luteránů a generální tajemník Světové metodistické rady.

Mnoho hostů, málo lidu

Mezi celkem asi 500 oficiálními hosty z přibližně 100 zemí byli nejen zástupci různých křesťanských církví, nýbrž i představitelé jiných náboženství, jako třeba velký mufti ze Sýrie nebo hlava buddhistických mnichů z Nepálu. OSN a UNESCO byly na moskevských slavnostech zastoupeny náměstky generálních tajemníků. V seznamu církevních hodnostářů chyběl ovšem ekumenický patriarcha z Cařihradu Dimitrios I. Čestná hlava všech pravoslavných církví svou účast na miléniových slavnostech odřekla a neposlala do Moskvy ani delegaci. Dimitrios odůvodnil svoje odřeknutí tím, že moskevský patriarcha porušil "základní dogmatické a kanonické zásady pravoslavi"; doložil to uznáním autocefálie pravoslavných církví v Americe a Japonsku Moskvou (v roce 1970) bez souhlasu Ekumenického patriarchátu, a dále ruskou církví provedeným povýšením gruzínské církve v tradičním pořadí pravoslavných církví.

V souladu s velkým počtem oficiálních hostů bylo možno vyslechnout při jubilejních oslavách také hodně pozdravných projevů, v nichž byly hodnoceny dějiny a současný význam ruského pravoslavi. Opakovaný rituál někdy ne zvláště obsahově bohatých, zato však často rozvláčných pozdravných projevů mohlo sice na mnohého novinářského pozorovatele působit spíše únavně; ale pro hostitelskou pravoslavnou církev byla přítomnost prominentních zástupců církví a dalších hostů z celého světa určitě vítaným a vůči státu a straně nikoli nedůležitým znamením uznání a solidarity.

Pro jubilejní oslavy v Moskvě a Zagorsku byly příznačné jak přítomnost a vystoupení hostů, tak i mříže, které oddělovaly oficiálně pozvané od "lidu". Běžní věřící ruské pravoslavné církve měli přístup jen na obě slavnostní bohoslužby v neděli 5. června v patriarchální katedrále a následující neděli v Danilovském klášteře; také pro tyto bohoslužby - do Danilovského kláštera přišlo podle údajů patriarchy přibližně 10 000 lidí - se vyžadovaly vstupenky. Církevní pořádková služba společně s policií pečlivě dbala při miléniových slavnostech na to, aby nikdo nemohl obejít omezení bez potřebného průkazu vydaného pro různé kategorie účastníků, od čestných hostů až po tisk.

Modré uniformy "milie", v obrazu města Moskvy také jinak téměř všudypřítomné, nebylo možno při žádné slavnosti přehlédnout. Policie uzavřela Danilovský klášter na jihu Moskvy, navrácený patriarchátu v roce 1983, právě tak rozsáhle jako restau-

rant Krecha uvnitř města, kde patriarcha Pimena 12. června odpoledne uspořádá slavnostní přivítání hostů jubilea. Cestou na synod do 70 km vzdáleného Zagorska byla kolona autobusů s hosty eskortována policií jako oficiální delegace. Přítomnost státu na výročních oslavách se neomezila jen na poskytnutí technické pomoci: oslava ve Velkém divadle, na něž byl pozván diplomatický sbor, se rovnala skutečnému státnímu aktu. Na jarní sedlici vedle církevních hodnostářů rovněž náměstek předsedy Nejvyššího sovětu a zástupce ministerské rady, a rovněž manželka generálního tajemníka Raisa Gorbačovovi (ve funkci člena výboru sovětského Kulturního fondu). Šéf rady pro náboženské záležitosti Konstantin Charčov zaujímal při všech slavnostech vedle vedení ruské pravoslavné církve; při zahájení synodu pronesl pozdravný projev za radu ministrů SSSR.

Kdo procházel v jubilejním týdnu moskevskými ulicemi, nenašel na nich žádné odkazy na tisíciletí výročí, pomíneme-li plakáty, upozorňující na různé umělecké výstavy uspořádané z tohoto počátku. V sovětských sdělovacích prostředcích však našly církevní oslavy plný ohlas. Slavnostní koncert ve Velkém divadle, uspořádaný večer 10. června, byl přenášen přímo televizí (na programu byla mj. Čajkovského vlastenecká předehra "1812", která hudebně oslavuje vítězství carské říše nad Napoleonem); večerní vysílání zpráv "Vremja" přineslo např. 12. června podrobnou zprávu o bohoslužbě v Danilovském klášteře. V deníku Večernaja Moskva byl 6.6.1988 vytištěn program slavností. Zprávy uměleckých novin o miléniových oslavách byly věcné, prosty kritických nebo dokonce nenávislivých tónů vůči církvi a náboženství, laděny mnohem spíše k porozumění a snášenlivosti. Tak Moskovskaja pravda (12.6.1988) v článku o oslavách vyzvedla velký význam ruské pravoslavné církve "pro vývoj národního a vlasteneckého sebevědomí, mravnosti, kultury a pro vznik a rozvoj státu".

Z počátku výročí bylo v Moskvě uspořádáno několik výstav. Před vchodem na výstavu "1000 roků ruského umění", pořádanou Akademií krásných umění a sovětským ministerstvem kultury, jejíž těžiště bylo v malbě ikon, se tvořily fronty čekajících. Na výstavě "1000 roků ruské kultury" v domě Svazu umělců bylo možno vidět díla současných malířů a sochařů, kteří se vypořádali s náboženským dědictvím Ruska, částečně s použitím tradičních motivů a stylových prvků.

Nový statut pro ruskou pravoslavnou církev

Vlastní "tvrdé jádro" slavností k miléniové oslavě křtu Rusi tvořil synod ruské pravoslavné církve, který zasedal od 6. do 9. června v klášteře Nejsvětější trojice a sv. Sergeje v Zagorsku. Poslední synod se konal v roce 1971 a zvolil patriarchu Pimena. Na příjímání synodu -- konal se 6. a 9. června 1988 veřejně, zatím bez hostů a tisku -- zastupovalo 272 biskupů, kněží a laiků 67 diecézí ruské pravoslavné církve v Sovětském svazu a 9 v cizině. Ve zprávách a diskusích šlo o široké zachycení stavu církevního života od synodu v roce 1971: Bylo referováno -- výhradně biskupy -- o tisíciletých dějinách ruské pravoslavné církve, o její hospodářské činnosti, o její vydavatelské práci, mírové činnosti, o jejích vztazích k zahraničí a o situaci duchovního vzdělání. Duchovním vrcholem shromáždění byla kanonizace 9 světců ruské církve, mezi nimi Dimitrije Donského (vítěze bitvy na Slučím poli nad Tatary v roce 1380) a slavného malíře ikon Andreje Rubleva.

Na synodu byly také uvedeny statistické údaje o současné situaci církve. Podle nich má ruská pravoslavná církev 6893 obcí; 6674 kněží a 723 jáhnů je v jejich službách. V 21 klášterech žije 1190 mnichů a jeptišek. Na obou teologických akademiích a ve třech seminářích v současné době studuje 1939 posluchačů, z toho 810 dálkově a 160 v přípravných kursech pro vedoucí sbor. Předseda hospodářské správy ve své zprávě uvedl, že od roku 1980 -- kdy byl v Sofrinu u Moskvy otevřen církevní závod na výrobu církevního náčiní -- bylo zhotoveno 5 000 ikon a 10 000 kněžských ornátů. A nejspůsobivější číslo na synodu uvedené: od synodu v roce 1971 bylo do ruské pravoslavné církve křtem přijato 30 miliónů lidí.

Synod schválil řadu prohlášení a poselství: poselství všem věřícím (bylo čteno při slavnostní bohoslužbě v Danilovském klášteře), poselství "starověrcům" a všem ruským pravoslavným křesťanům, kteří nejsou v kanonickém společenství s moskevským patriarchátem, prohlášení k různým aktuálním světovým problémům (od konfliktu na Blízkém východě až po dlužnickou krizi; člověk si přitom vzpomněl na příslušná pro-

~~Prohlášení~~ ~~Pravenická~~ ~~raje~~ ~~církví~~ ~~a~~ ~~soša~~ ~~generálního~~ ~~tajemníka~~ ~~Gerbačovi~~, ~~v~~ ~~němž~~ ~~se~~ ~~vypravuje~~ ~~Boží~~ ~~požehnání~~ ~~jemu~~ ~~a~~ ~~jeho~~ ~~práci~~ ~~"pro~~ ~~blaho~~ ~~naší~~ ~~milované~~ ~~vlasti"~~.
nejednateljším výsledkem synoda však bylo schválení nového statutu ruské pravoslavné církve, který nahraňuje "Charteru o správě ruské pravoslavné církve" z 31. ledna 1945. Tento nový základní úprava nebyl dosud zveřejněn, ale o opravdu zajímavých bodech bylo možno slyšet ve dosti hojnosti.

Tak statut stanoví, že se v budoucnu může stát předsedou správy obce (od roku 1961 kněží byla zřízeni 20členného správního grémia příslušné obce, sestávajícího z laičů). Patriarchát, diecéze a obce mají dostat status právnických osob (příslušný článek statutu byl doslova citován v tiskovém bulletinu o synodu). Tím mohou nabývat vlastnictví a uzavírat právní akty. V novém statutu se také pamatuje na charitativní činnost církve. Nový statut, jak upozornil smolenský a vjazmenský arcibiskup Kyril, když o něm referoval na synodu, přihlíží k současné praxi ruské pravoslavné církve; obsahuje prý dosti realistickou organizační a správní strukturu, která plně odpovídá pravoslavné ekleziologii, církevnímu právu, struktuře církve a platným náboženským zákonům. Dodal, že statut může být změněn nebo doplněn, až vstoupí v platnost v současné době připravovaný nový náboženský zákon.

Gromyko odpovídal na otázky hostů milénia

Zřejmě byla některá ustanovení nového statutu formulována v předstihu k církvi očekávaným a pro ni příznivějším směrnici nového "zákonu o svobodě svědomí". Že tu však ze strany státu nebylo ještě nic definitivně rozhodnuto, ukázaly odpovědi sovětské vlády na otázky Gromyky při jeho setkání s účastníky miléniových oslav 11. června v zasedací síle Nejvyššího soudu, které dal na otázky o novém náboženském zákonodárství. Na otázku, zda bude církvi přizán status právnické osoby, Gromyko odpovídal, že se problemu prověřuje. V odpovědi na příslušnou otázku Gromyko také zásadně připustil možnost charitativní činnosti, dodal však, že rozhodnutí se musí opírat na konkrétní případ a vyplýnout s přihlídnutím k sovětskému zákonodárství.

Toto setkání v zasedací síle Nejvyššího soudu - v oficiálním církevním programu oslav nebylo obsaženo - bylo určitě nejpozoruhodnějším podnikem milénia. Gromyko nejen přečetl projev, v němž zdůraznil význam církve pro ruské dějiny a kulturu, ale po zodpovězení 9 připravených otázek se vystavil ještě asi hodinu volným otázkám miléniových hostů. Straničský deník Pravda ve svém čísle z 12. června otiskl veškeré otázky a odpovědi této svým způsobem dosud ojedinělé rozpravy v Kremle.

Generální tajemník Gerbačov při miléniových slavnostech nevystoupil (s výjimkou setkání s kardinálem státním tajemníkem Agostinem Casarolim). Za resp. jeho program však byly přesto - výslovně i nevysloveně - všudypřítomné. Přiznání k perestrojce, glasnosti a demokratizaci se během jubilejních oslav táhlo jako cantus firmus různými projevy ruské pravoslavné hierarchie. V poselství synodu věřícím se pravilo: "S nadšením zdravíme proces perestrojky, který je určen k tomu, aby zkopigoval chyby minulosti a usnadnil rozsáhlý rozvoj naší společnosti v duchovní, společenské, hospodářské a politické oblasti." A patriarcha Pimen při uvítání účastníků milénia 12. června konstatoval: "Povinnost členů církve vůči jejich socialistické vlasti dnes záleží v tom, že udělají všechno, jim možné na podporu perestrojky v naší společnosti a k její obnově podle zásad glasnosti."

Tak masová církevní chvála gerbačovských hlavních myšlenek je pochopitelná. Nová politika posledních let přinesla ruské pravoslavné církvi několik ulehčení, na které se na synodu stále znovu poukázvalo: církvi byly vráceny kláštery (během jubilejních oslav rozhodla ukrajinská ministerská rada vrátit církvi část Kyjevsko-pečorské lávry); v prvních 5 měsících tohoto roku bylo státem povoleno 60 nových církevních obcí; stavějí se nové kostely a staré restaurují; byla usnadněna hospodářská činnost církve, mohla být rozšířena vydavatelská činnost.

Ruská církev douhá, že během uskutečňování Gerbačovových plánů přestavby jí budou umožněny i další kroky před. Příslušná přání dala najevo při setkání s generálním tajemníkem v Kremle 29. dubna; byla také vyslovena na synodu v Zagorskú. Tak kyjevský metropolit Filaret ve svém referátu konstatoval, že jsou v místech bez kostelů stále ještě problémy s registrací pravoslavných obcí. V některých oblastech

země narážejí obce a správa diecézí stále ještě na nesnáze a průtahy při řešení aktuálních otázek církevního života. Bylo rovněž vysloveno přání po otevření nových seminářů, zvýšení nákladů církevních tiskovin a zřízení vlastní církevní restaurátorské služby. Za základ formování vztahu mezi církví a sovětským státem bylo při miléniu vícekrát upozorněno na leninskou náboženskou politiku: Dekret z roku 1918 o odluce církve od státu a školy, tak prohlásil rostovský a novočerkaský metropolita Vladimír, je jedinou správnou základnou pro vztah mezi státem a různými náboženskými společnostmi. Odluka církve od státu však neznamená, že církev stojí mimo společnost.

Církev jako strážkyně vlastenectví

Pro svou službu společnosti vidí ruská pravoslavná církev, vycházíme-li z příslušných projevů při oslavách, vedle podpory sovětské mírové politiky především dvě těžiště. Za prvé vidí svou úlohu v podpoře individuální a společenské morálky. Metropolita Filaret ve svém referátu na synodu prohlásil: "Z křesťanského stanoviska je obnova společenského života především důsledek vnitřní obnovy člověka, jeho morální očisty. Posílení mravní důstojnosti člověka vytváří pevný základ pro rodinu, a to pak podporuje výchovu dětí k ctnostem, k čestnému vztahu k práci. Církev takovému vývoji žehná a podporuje jej." Poselství věřícím vyzývá k vysoké morálce v rodině a společnosti, ke svědomité práci a k občanskému vědomí odpovědnosti.

Ještě zřetelněji byly při oslavách akcentovány zásluhy pravoslavné církve o kulturní identitu národa a státní integritu Ruska - od christianizace Kyjevské Rusi přes "skromáždění ruské země" po tatarské nadvládě až k "Velké vlastenecké válce", a tím i její role strážkyně vlastenectví. V Moskvě a Kyjevě položili zástupci církve při miléniových oslavách věnce na hrob neznámého vojáka. Poslední den synodu se konala vzpomínka za mrtvé vojáky padlé "na bojišti v Afghánistánu". Při miléniu bylo znovu a znovu vysoce opěvováno nábožensky legitimované vlastenectví, nerozborná jednota pravoslavné církve a lidu s afirmativně patetickým základním tónem, který působil na západoevropského pozorovatele poněkud podivně. Na tomto pozadí nevznikají pro ruskou církev žádné problémy vidět svoje současné přiznání k perestrojce jako pokračování a aktualizaci poslání založeného christianizací Kyjevské Rusi.

Duchovně náboženské prostředí, v němž se odehrává gorbačovská "revoluce shora", se naproti tomu v oficiálních projevech pravoslavných zástupců církve sotva projeвило: difúzní, avšak nepřehlédnutelný nový zájem o náboženství v Sovětském svazu nebyl zřejmě tématem miléniových slavností, i když právě na tomto poli může v nadcházejících letech zaznít nejdůležitější výzva pro ruskou pravoslavnou církev. Větší volný prostor od ní s nadějí očekávaný a umožňující také vidět o kus dál, by to církvi usnadnil, ale také by ji přinutil oprostít se od omezení, která byla patrná právě při miléniových oslavách: málo sebekritický vztah k vlastním dějinám a s tím spojená sebevztahovačnost, silná nadvláda hierarchie a příliš ochotné opírání se o stát. Na synodu se hovořilo o nutnosti vnitřní demokratizace ruské pravoslavné církve a nový statut se zdůrazněním principu "sobornosti" obsahuje podněty v tomto směru.

Při miléniu nedalo vedení pravoslavné církve najevo žádný pohyb ve vztahu k ukrajinské katolické církvi. Při zahajovací tiskové konferenci se minský metropolita Filaret postavil proti legalizaci ukrajinské církve, začleněné v roce 1946 do moskevského patriarchátu, a ve svém referátu na synodu konstatoval, že skutečnost, že se Řím znovu pokouší oživit Brestskou unii, představuje překážku úspěšného vývoje vztahů k Římu. Kyjevský metropolita Filaret označil lvovský sjednocovací synod z roku 1946 za návrat několika miliónů řeckokatolických věřících v Haliči "do lůna pravoslavné církve".

Zvláštní váha katolické přítomnosti

Kardinál Willebrands se při setkání s hlavou státu Gromykem v Kremlu zeptal - a niž jménem uvedl ukrajinskou katolickou církev - na možnost katolické církve organizovat se mimo baltické republiky. Odpověď hlavy státu byla vyhýbavá, ne však odmítavá: "Věnujeme přáním sovětských katolíků i nadále žádoucí pozornost, lhostejno, kde žijí." Také kardinál státní tajemník Agostino Casaroli - který měl stejně jako

kardinál Willebrands během svého moskevského pobytu rozhovor s delegací ukrajinských katolíků - mluvil v pozoruhodném pozdravném projevu během slavnostního aktu ve Velkém divadle jen všeobecně o náboženských společenstvích v SSSR, jež jsou v plném spojení s Římem; můžeme však vyjit z toho, že otázka Ukrajinců byla vedle jiných problémů katolíků v Sovětském svazu vyjádřena v dopise Jana Pavla II. adresovaném generálnímu tajemníku Gorbačovovi, který předal kardinál státní tajemník. Po setkání prohlásil Casaroli, že sovětská vláda projevuje porozumění pro náboženské skupiny spojené se Svatým stolicem.

Kardinál státní tajemník při setkání s prezidentem státu Gromyčem vyzvedl, že katolické delegace jsou co do síly a složení bezprecedentní a zdůraznil radostnou účast katolické církve a Jana Pavla II. na svátku ruské pravoslavné církve. Zvláště váha katolických delegací se také při slavnostech zřetelně projevila. Vedle pozdravného projevu kardinála Casaroliho při slavnostním aktu ve Velkém divadle to byla zevrubná promluva kardinála Willebranda při zahájení synodu v Zagorsku, která platila vývoji a stavu ekumenických vztahů mezi katolíky a pravoslavnými všeobecně a ruským pravoslavím zvláště. Polský primas kardinál Glemp pronesl pozdravný projev při slavnostní bohoslužbě 12. června v Danilovském klášteře. Ovšem: před cestou papeže do Sovětského svazu je třeba, prohlásil generální tajemník Gorbačov novinářům před svým rozhovorem s kardinálem státním tajemníkem, "ještě mnoho věcí vyřídit".

Herder Korrespondenz. 7/1988

PROJEV KARDINÁLA CASAROLIHO
při slavnosti na počest milénia pokřtění Kyjevské Rusi
ve Velkém divadle v Moskvě 10. června 1988

S hlubokou sympatií přináším jménem jeho Svatosti papeže Jana Pavla II. pozdrav Římské církve jeho Svatosti patriarchu Pimenovi, Svatému synodu, biskupům, kněžím a všem věřícím Ruské pravoslavné církve, s nejpříjemnější účastí na jejich radosti z tisícího výročí křtu Kyjevské Rusi.

Účast vysokých státních činitelů a reprezentantů řady mezinárodních organizací - které s úctou pozdravuji - na tomto shromáždění svědčí o jedinečné závažnosti události, která vedle velkého náboženského významu měla a stále ještě má důsledky, které se dotýkají kulturního, ba i občanského života národů majících vztah ke křtu na břehu Dněpru před deseti stoletími; jeho dědictví se později rozprostřelo až za Ural, do severní Asie a až k břehům Tichého oceánu.

V očích lidí, kteří ve světle biblického a evangelijního zjevení vidí v rozvoji a duchovních událostech lidstva v průběhu tisíciletí na různých světadílech přítomnost ruky, která převyšuje schopnosti i vůli jejich protagonistů, má "jev" křesťanství kořeny a obrysy, jež unikají běžným historickým kritériím.

Jeho Zakladatel nebyl pouze "jakýsi Ježíš, který je mrtev, ale o němž jeho učedníci tvrdili, že je stále živý" (srov. Sk 25, 19); jak o něm mluvil snižujícím tónem římský prokurátor Festus, nástupce Pontia Piláta, který ho poslal na smrt. Pro věřícího je Ježíš Kristus světlo a život světa. Jeho učedníci od něho dostali poslání nést toto světlo a tento život do všech částí země. To poslání plní, tak jako před tisíci roky v Kyjevské Rusi, ne vlastní silou, ale božským působením Ducha.

Je přirozené, že ti, kdo nesdílejí toto vidění víry, přistupují značně odlišně k "faktu" křesťanství, jak se jeví v dějinách a v přítomné realitě. Náзор křesťanství o sobě a o světě se zdá být ve zřetelné opozici s tím, co bychom mohli považovat za jednu z hypotéz, jež charakterizují moderního člověka: že totiž lidský rozum, když vychází z imanentní racionality skutečnosti a rozvíjí všechny její implikace, je povolán vyloučit ze svého obzoru Tajemství, tak jako slunce stoupající po nebi rozptyluje stín, do něhož se uchylují strachy i naděje ducha ještě neosvobozeného od okouzlení transcendentní.

V každém případě je "fakt" náboženství, a zvláště křesťanství, bezesporu stále aktuální. Vyžaduje si pozornost historika, který ho nemůže nebrat na vědomí. Také ho nemůže přehlížet nikdo, kdo má odpovědnost vyrovnávat se s realitou v denním životě lidu a ve svých představách o budoucnosti. Od státníka to vyžaduje smysl pro realitu i úcta k člověku.

Historický vývoj vedl k stále širšímu uznání autonomie jedince v oblasti jeho svědomí, kde je v bezpečí proti pokusům nátlakem zamezovat nebo omezovat legitimní projevy a důsledky jeho náboženských přesvědčení.

Moderní svět se bez přestání oprošťoval od staré zásady "Cuius regio, eius religio" (tj. od nadvlády státu nad oblastí náboženství) a uznal nutnost zajišťovat tuto autonomii právními, stále lépe přizpůsobenými prostředky. Stala se předmětem nejen vnitrostátních zákonných úprav, ale i mezinárodních dohod na úrovni všeobecné nebo oblastní; je tendence k ustavení jakési společné "filozofie" vztahů mezi státy a náboženskou sférou působnosti.

Kdo se účastnil jednání a diskusí s cílem nalézt formule oboustranně přijatelné, ten ví, jak je tato záležitost delikátní a citlivá, protože se tu setkávají a velmi často i střetávají protichůdné požadavky.

Skutečnost, že v souvislosti s milénium křtu Kyjevské Rusi se zde, ve společnosti vzniklé z Říjnové revoluce roku 1917, dostalo místo a roli církve veřejného a kladného uznání, opravňuje k uspokojení a k důvěře do budoucna. Závažnost této skutečnosti neunikla pozornosti veřejného mínění, které je dosud v mnoha směrech váhavé a skeptické následkem mnoha minulých zkušeností. Podle našeho názoru význam této skutečnosti přesahuje prostor ruské pravoslavné církve, s níž se upřímně radujeme. Poskytuje to naději, že nový dech oživí celek vztahů Sovětského státu s náboženstvím vůbec, také podle sdělení, že "se nyní připravuje nový zákon o svobodě svědomí, který vezme v úvahu také zájmy náboženských organizací" (Sdělení generálního tajemníka Michaila Gorbačova patriarchovi Moskvě a celého Ruska z 29.4.1988, srov. Novosti 6.5.1988).

Ztotožňuji se s přáním, aby díky nově otevřeným perspektivám Ruská pravoslavná církev i ostatní náboženské společnosti v SSSR - mezi nimiž si dovoluji připomenout ty, které jsou v plném společenství s Římem - měly možnost nejen lépe uplatňovat svou duchovní aktivitu, ale také stále účinněji poskytovat spolupráci, způsobem sobě vlastním, při rozvoji velké sovětské společnosti v oblasti kultury, mravnosti a harmonického soužití.

K tomuto přání připojuji v této chvíli radosti další přání, jež zajisté odpovídá upřímné naději všech přítomných: přání pravého a pevného míru ve světě, jak to odpovídá touze národů a je závazkem všech lidí dobré vůle.

Osservatore Romano. 11.6.1988